

NÉVISMERET, NÉVHASZNÁLAT – EGY HELYNÉVGYŰJTÉS TAPASZTALATAI A ZSÁMBÉKI-MEDENCÉBEN

Készülő PhD-dolgozatomban a Zsámbéki-medence helyneveinek nyelvi vizsgálatát végzem el. A többéves gyűjtés tapasztalatai, illetve az adatok feldolgozása során felmerült kérdések arra készítettek, hogy a nyelvi elemzésen túl a névismeret, névhasználat néhány aspektusával is foglalkozzam.

Az önelvű névkutatás megteremtői (LŐRINCZE, BENKŐ) a névkeletkezés körülményeit vizsgálva alkották meg névtípusaikat. A természeti, mesterséges, valamint eseménynevek kategóriák (LŐRINCZE) éppen ezeket a tényezőket ragadják meg. BENKŐ a mit?, hogyan?, mivel? kérdését feltéve földrajzi, lélektani és nyelvészeti szempontokról beszél (BENKŐ 1950: 21). Az objektum, a nevet alkotó, használó ember, valamint a név azonban nemcsak a keletkezésben, hanem az elterjedésben, a fennmaradásban vagy éppen az elhalásban is szerepet játszik. A hely fajtája, az ott lakók életében betöltött szerepe, fontossága, létrejöttének ideje az egyik meghatározója annak, hogy kap-e egyáltalán nevet az objektum, s ha igen, a név mennyi ideig marad fenn, s milyen széles körben lesz ismert, illetve használt. A névhasználó szempontjából szintén több tényező játszik szerepet: az illető neme, életkora, foglalkozása, munkahelye, az adott helyhez való viszonya (fizikai: milyen távolságra van tőle, gyakorlati: mennyire van szüksége a hely ismeretére, érzelmi: van-e valamilyen személyes kötődése hozzá). A név maga – hangalakja, terjedelme, jelentése, szerkezete – is fontos szerepet játszik abban, hogy mennyi ideig, vagy milyen széles körben marad fenn. A továbbiakban e három tényező (objektum–név–használó) összefüggéseit kívánom elemezni a vizsgált területen, kiemelve a társadalmi-gazdasági környezet szerepét.

Hasonló célú és jellegű kutatások főleg az utcanevekre vonatkozóan folytak a korábbiakban (ZSOLNAI JÓZSEF 1967; LAKATOS ERIKA 1989), hiszen ez a névfajta erősebben ki van téve a változásoknak, ugyanakkor fontos szerepet tölt be a névhasználó közösségben. Dolgozatomban valamennyi helynévfajtára vonatkozóan vizsgáltam a településeken megkérdezettek névismeretét. Felmérésemet részben kérdőívek segítségével végeztem, amelyeken feltüntettem az általam feltárt történeti és mai neveket, és az alábbi szempontok szerinti minősítést kértem:

- a) Ismerem, és tudom is, hol van;
- b) Hallottam már, de nem tudom, hol van;
- c) Nem ismerem;
- d) Más néven ismerem, mégpedig:

A tájékozódás másik formája a szóbeli adatkérés volt, melynek során az adatközlők az általuk ismert neveket sorolták fel, egyben minősítették azok ismeretét is.

A felmérést valamennyi községben három korosztályban végeztem el: 20–30 évesek, 40–50 évesek, valamint 60 év felettiek körében. A megkérdezettek egy része őslakos, más része régebben vagy újabban betelepült volt. Helyben dolgozók és más településre vagy településről ingázók egyaránt előfordultak közöttük.

A Zsámbéki-medence a fővárostól nyugati irányban fekszik, északról a Pilis, délről az Etyeki-dombság, keletről a Budai-hegység, nyugatról a Gerecse, délkeletről a Tétényi-fennsík, délnyugatról pedig a Vértes határolja. Területe 22 191 ha, az itt élő lakosság száma 23 910 fő. Az ide tartozó kilenc település múltjában és jelenében sok hasonló vonás tapasztalható.

Ilyen közös vonás például az is, hogy a Zsámbéki-medencében talált régészeti leletek tanúsága szerint a terület igen korán lakott volt. Az Árpád-kori oklevelek csaknem valamennyi mai település elődére vonatkozóan tartalmazznak helyneveket. A középkorban a falvak birtokosai gyakran változtak, közülük a legjelentősebbek az Aynard-nemzetség és leszármazottaik voltak, akik III. Béla uralkodása idején Dél-Franciaországból érkeztek, de hosszabb-rövidebb ideig a Hont-Pázmány nemzetségnek, Corvin Jánosnak, Országh Mihálynak is volt birtoka a területen. A török hódoltság idején az itt található falvak többsége elnéptelenedett, csupán az akkori Páty, Töke és Zsámbok lakosságának egy része maradt meg helyben. A törökök kiűzését követően magyar birtokosok kezébe került puszták benépesülése részben magyar (Bia, Páty, Tinnye, Tök), részben pedig német betelepítéssel (Budajenő, Perbál, Telki, Torbágy, Zsámbék) történt meg. A XVIII. század folyamán a kuruc-labanc küzdelmek, az éhség és a pestis tizedelte a lakosságot. A XIX. században a jobbágyfelszabadítást követően csaknem valamennyi településen meghatározóvá vált a parasztbirtokok nagy aránya, bár továbbra is maradtak meg nagybirtokok. A területen jellemzően gabonatermelés és szőlőművelés folyt, de egyes községekben (Bia, Torbágy, Zsámbék) ez az időszak a polgárosodás kezdete is egyben. Az egyes községek lakosságának összetételében a II. világháború után lényeges változás következett be. A XVIII. századi, több hullámban lezajlott német betelepítések következtében a falvak lakosságának többsége német volt. Az 1946-os kitelepítéseket követően a kitelepítettek helyébe az Alföldről, a Felvidékről és Erdélyből érkeztek családok. Ez az időszak az érintett községekben a helyi társadalmi szerkezet nagymértvű átalakulását eredményezte. Megkezdődött a termelőszövetkezetek megalakítása, az ország iparosodásával összefüggésben pedig egyre növekedett a fővárosban munkát keresők aránya. Ez a tendencia a század utolsó évtizedében különösen fölerősödött, illetve vele párhuzamosan egy ellentétes irányú mozgás is megfigyelhetővé vált. Eltérő mértékben ugyan, de keresetté váltak a medence falvai a Budapestre kitelepülni vágyók számára. Ez új lakóterületek kialakítása miatt tovább csökkentette a művelhető földterületek arányát, és újrastrukturálta a települések belső viszonyait. A XXI. század elejére a terület egészéről elmondható, hogy a mezőgazdasági termelés szerepe fokozatosan csökkenő tendenciát mutat, a megelőző fél évszázad jelentős népmozgalmi változásai, valamint a jelenleg is tartó szuburbanizációs folyamat következtében a falvak településszerkezete és lakossági összetétele átalakulóban van.

Mivel a kilenc településen végzett névismeret-vizsgálat csupán reprezentatív jellegű volt, a tapasztalatok általánosítása inkább csak bizonyos jelenségek leírását teszi lehetővé. Így mindenképpen megállapítható, hogy a helynevek ismeretét és aktív használatát valamennyi településen nagymértékben határozza meg az a tény, hogy az ott élők életformája, munkahelye mennyire kötődik az adott községhez. Minél erősebb a kapcsolat, annál nagyobb a szükségessége és a valószínűsége a nevek használatának. Herceghalom községben, ahol az ott élők többsége helyben dolgozik, nagyobb arányú a nevek ismerete, mint az „alvóváros” jellegű Telkiben, ahol a lakosság nagy része Budapesten tölti napjának nagyobb részét.

A nevek ismeretét meghatározó tényezők közül ugyancsak döntő fontosságú a falu lakosságának nemzetiségi, nyelvi összetétele. Az egykori német községekben a mai németiség számától, a hagyományokhoz való kötődésétől és foglalkozásától függően maradtak fenn a háború előtti nevek. Perbálon és Zsámbékon különösen szépen megőrződtek – igaz, csupán a legidősebb korosztályban – az egykori német elnevezések.

A település nagysága és szerkezete szintén szerepet játszik ebből a szempontból. Azokban a községekben, ahol az elmúlt időszakban nagyobb változások zajlottak, számos új név jelent meg, amelyek ismerete és használata – főleg a korábbi falurészen lakók számára – még nem vált általánossá, másfelől viszont az új nevek valamelyest kiszorították a régebbieket. Ez a jelenség elsősorban Biatorbágyon és Telkiben tapasztalható, ahol jelentős területnövekedés ment végbe.

A településszerkezet átalakulása együtt jár a társadalmi szerkezet újrendeződésével is, ami szintén hat a nevek ismeretére és használatára. A lakosság viszonylagos állandósága segíti a megőrzést, a nagy számú betelepülések viszont valamelyest gátolják azt. Az előbbi például Herceghalom, Tinnye, Tök, Perbál esetében érzékelhető, ahol jóval kisebb arányú a beköltözők száma, mint Biatorbágy, Telki vagy Zsámbék községekben.

A gazdasági struktúra ugyancsak befolyásolja a falvak lakóinak névismeretét. A terület csaknem valamennyi településén nagy az ingázók aránya, csökkent a mezőgazdasággal foglalkozók száma, ez a két jelenség pedig a fiatal és középgeneráció névhasználatára hat negatív módon.

Az életkor szerepéről megállapítható, hogy az idősebb korosztály megkérdozett tagjai szinte valamennyi településen jól emlékeztek a régi helynevekre. Tudásukat részben átadták a középgenerációhoz tartozó gyermekeiknek, mivel azonban azok közül sokan nem gazdálkodást folytatnak, hanem gyakran máshol találnak munkát, névismeretük megkopik. Ez aztán megnehezíti a neveknek a fiatal korosztályra való örökítését. A fiatalok ugyanakkor fogékonyak az újonnan keletkező nevek iránt, sőt egyes belterületi helyek esetében névalkotásra is vállalkoznak.

Az objektumok jellege és a névismeret kapcsolatát vizsgálva a gyűjtés során azt tapasztaltam, hogy belterületen a közterületek és az építmények, külterületen pedig a felszíni formák, valamint a patakok, kutak nevei szélesebb körben ismertek, mint a rétek, szántóföldek, legelők stb. történetileg kialakult elnevezései.

A név nyelvi, hangzásbeli, stilisztikai jellemzői és a névismeret, névhasználat összefüggését tekintve megállapítható, hogy a hivatalos, többrészes nevek népi változatai szintaktikai vagy morfológiai úton gyakran megrövidülnek, ejtésbeli változatok jönnek létre.

Mindezen tapasztalatok azt jelzik, hogy a korábbi helynevek fennmaradása szempontjából a terület „veszélyeztetettnek” számít, ugyanakkor – igaz, egyelőre inkább csak hivatalos névadással – nagyobb számú helynév születése várható. A folyamat teljesebb jellemzéséhez és leírásához természetesen szélesebb körű felmérés szükséges, de gyűjtésem talán valamelyest reprezentálta ezeket a jelenségeket.

Hivatkozott irodalom:

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. sz. Budapest.
- LAKATOS ERIKA 1989. *Tata utcanévei*. Magyar Névtani Dolgozatok 83. sz.
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinev-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–208.